

dlya pidhotovky molodshykh bakalavriv [The combination of innovative and traditional methods during distance learning on the example of using Google tools for training junior bachelors]. URL: https://urok.osvita.ua/materials/edu-technology/poednanna-innovatsijnih-ta-tradicijnih-metodiv-pid-cas-distancijnogo-navcanna-na-prikladi-vikoristanna-instrumentiv-google-dla-pidgotovki-molodsih-bakalavriv/?utm_source [in Ukrainian]

2. Hevko, O., Makohonchuk, N. (2022). Innovatsiyni metody vykladannya istoriyi Ukrainy u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh v konteksti dystantsiynoyi osvity [Innovative methods of teaching the history of Ukraine in higher education institutions in the context of distance education]. Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya: Pedagogichni nauky. №1(28). Chastyna 2. S. 85 – 98 [in Ukrainian]

3. Hordiyenko, N. (2017). Keys-metod yak zasib formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh sotsial'nykh pedahohiv i sotsial'nykh pratsivnykiv u vyshchii shkoli [Case method as a means of forming professional competence of future social educators and social workers in higher education]. Lyudynoznavchi studiyi. Seriya : Pedahohika. Vypusk 4/36. S. 64–73 [in Ukrainian]

4. Dychkivs'ka, I.M. (2004). Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: Navchal'nyy posibnyk [Innovative pedagogical technologies: Textbook]. Kyiv : Akademvydav. 351 s [in Ukrainian]

5. Zhytnyk, B. O. (2005). Metodychnyy poradnyk. Formy i metody navchannya [Methodological guide. Forms and methods of teaching]. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osнова». 78 s [in Ukrainian]

6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 01.06.2025 №2145-VIII [Law of Ukraine "On Education" dated 01.06.2025 No. 2145-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian]

7. Materialy XV naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu «aktual'ni problemy metodyky navchannya istoriyi, pravoznavstva, hromadyans'koyi osvity ta heohrafiyi» [Materials of the XV scientific and practical conference with international participation "Current problems of teaching methods of history, law, civic education and geography"]. (Kharkiv, 23 lystopada 2023 r.) Kharkiv : Vydavnytstvo Ivanchenko I.S., 2024. 150 s [in Ukrainian]

8. Pastushenko, M.O. Innovatsiyni tekhnolohiyi – shlyakh do formuvannya tvorchykh zdibnostey ta piznaval'noyi aktyvnosti na urokakh istoriyi [Innovative

technologies - the way to the formation of creative abilities and cognitive activity in history lessons]. URL: https://timso.oin.in.ua/hmura15/2019/10/17/pastushenko-mariya-oleksijivna-innovatsijni-tehnolohiji-shlyah-formuvannya-tvorchykh-zdibnostey-ta-piznavalnoji-aktyvnosti-na-urokah-istoriji/?utm_source [in Ukrainian]

9. Polozhennya pro dystantsiynu formu zdobuttya povnoyi zahal'noyi seredn'oyi osvity vid 22.07.2025 №z0941-20 [Regulations on the distance form of obtaining complete general secondary education dated 22.07.2025 No. z0941-20]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text> [in Ukrainian]

10. Tkachenko, L. V., Khmel'nyts'ka, O. S. (2021). Osoblyvosti vprovadzhennya dystantsiynoho navchannya v osvitniy protses zakladu vyshchoyi osvity [Peculiarities of implementing distance learning in the educational process of a higher education institution]. Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh. №75. t. 3. S. 91–97 [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПІДБЕРЕЗНИХ Інна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: безпека освітнього середовища.

РАЙДА В'ячеслав – магістр спеціальності 014.13 Середня освіта (Історія) Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: розвиток ігрових технологій на уроках, розвиток критичного мислення, активні методи навчання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PIDBEREZNYKH Inna – Doctor of Legal Sciences, Assistant Professor, Black Sea National Petro Mohyla University.

Scientific interests: educational environment security.

RAYDA Vyacheslav – Master of Science in the specialty 014.13 Secondary Education (History) of Petro Mohyla Black Sea National University.

Scientific interests: development of gaming technologies in lessons, development of critical thinking, active learning methods.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2025 р.

Стаття прийнята до друку 26.09.2025 р.

УДК 37.09

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-221-89-95

РАДУЛ Ольга –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

e-mail: olga.s.radul@gmail.com

ПРИБОРА Тетяна –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3508-3382>

e-mail: pryborat@gmail.com

БАРАНЮК Ірина –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8112-7318>
e-mail: i.klochek@gmail.com

ПРИРОДА У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ЗА ПОГЛЯДАМИ ПЕДАГОГІВ

Природа, природне середовище посідає важливе місце у різнобічному вихованні людини – фізичному, розумовому, моральному, естетичному, трудовому тощо. Про використання природи у цих різних аспектах у розвитку й вихованні зростаючої людини наголошували педагоги різних часів. У статті висвітлено погляди деяких зарубіжних і вітчизняних педагогів минулого про різні аспекти використання природи у вихованні дітей. Про використання природи для фізичного розвитку дитини активно почали говорити гуманісти епохи Відродження Вітторіно да Фельтре, Ф. Рабле, М. Монтень. Ф. Рабле і М. Монтень акцентують увагу й на значенні природи у розумовому вихованні. Більше про використання природи у загартовуванні дитини зазначають просвітителі Д. Локк та Ж. Ж. Руссо, акцентуючи увагу дорослих на загартовуванні дитини з ранніх років. Згідно поглядів Руссо, першою «книгою» для дитини повинна бути природа, природні явища. Спостереження за ними приносять їй естетичну насолоду.

Ф. Фребель пропонує використовувати сади для дітей у соціальному, розумовому, моральному, трудовому вихованні, у розвитку дитячої творчості. У XIX столітті освічені інтелегентні жінки, зокрема А. Симонович, Є. Водовозова, публікують педагогічні праці, в яких на основі власної практичної діяльності висловлюють певні погляди про використання природи у розумовому, фізичному, трудовому, естетичному вихованні.

Прибічники вільного виховання наприкінці XIX – у першій третині XX століття пропонуючи нові умови навчання у сільській місцевості. Вони вважали, що природні, сільські умови є найкращим засобом, насамперед, для фізичного, морального і трудового виховання. Марія Монтессорі поглядах на використання природи акцентує увагу на її значенні у фізичному і моральному вихованні дітей. Вона пропонує землеробські роботи, розведення рослин і тварин, свідоме спостереження за природою.

Широко розглядала виховні можливості природи у вихованні дітей Софія Русова. Природу, пори року вона кладе в основу програми роботи дитячого садка, показуючи як можна організовувати різнобічне виховання дітей.

Ключові слова: виховання, природа, педагогічна думка, Ж. Ж. Руссо, Ф. Фребель, М. Монтессорі, С. Русова.

RADUL Olha –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Preschool and Primary School Education Department
in the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0627-1541>
e-mail: olga.s.radul@gmail.com

PRYBORA Tetyana –

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Preschool and Primary School Education Department
in the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3508-3382>
e-mail: pryborat@gmail.com

BARANUK Iryna –

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of Pre-Primary and Primary Education Department
in the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8112-7318>
e-mail: i.klochek@gmail.com

NATURE IN CHILDREN UPBRINGING ACCORDING TO THE EDUCATORS' VIEWS

Nature and the natural environment play an important role in the multifaceted education of a person – physical, mental, moral, aesthetic, labor, etc. Educators in different periods have emphasized the use of nature in these various aspects of the development and education of a growing person. This article highlights the views of some foreign and Ukrainian educators of the past on various aspects of the use of nature in children upbringing. The Renaissance humanists, such as Vittorino da Feltre, F. Rabelais, and M. Montaigne, began to actively discuss the use of nature for physical development of children. F. Rabelais and M. Montaigne also stressed the importance of nature in intellectual education. Enlighteners J. Locke and J. J. Rousseau wrote more about the use of nature in hardening children, drawing adults' attention to hardening children since their early age. According to Rousseau, nature and natural phenomena should be the first "book" for a child. Observing the nature among others brings aesthetic pleasure.

F. Froebel suggested using kindergartens for children's social, intellectual, moral, and labor education, as well as for the development of their creativity. In the 19th century, educated intelligent women, in particular A. Simonovich and E. Vodovozova, issued pedagogical works in which, based on their own practical experience, they expressed certain views on the use of nature in intellectual, physical, labor, and aesthetic education.

At the end of the 19th century and in the first third of the 20th century, the advocates of free education proposed new conditions for learning in rural areas. They believed that natural, rural conditions were the best means, first and foremost, for physical, moral, and labor education. Maria Montessori assigned nature the main role in children physical and moral development. She suggested farming, gardening and animal breeding, as well as deliberate nature observation, as the most efficient ways to achieve this aim.

Sofia Rusova extensively explored the educational potential of nature in raising children. She made nature and seasons the basis of kindergarten curriculum, demonstrating how to organize a comprehensive children upbringing.

Key words: upbringing, nature, pedagogical views, J. J. Rousseau, F. Froebel, M. Montessori, S. Rusova.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Природа, природне середовище посідає важливе місце у різнобічному вихованні людини –

фізичному, розумовому, моральному, естетичному, трудовому тощо. Про використання природи у цих різних аспектах у розвитку й вихованні зростаючої

людини наголошували педагоги різних часів. Так, ще Платон, піклуючись про нормальний фізичний розвиток навіть ще ненародженої дитини, наполягав на тому, щоб вагітні жінки йшли гуляти за місто. У нинішніх глобалізаційних процесах актуалізація поглядів, ідей педагогів минулого про використання природи у вихованні є не тільки цікавою, а й важливою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження педагогів спрямовують увагу вчителів, вихователів на пізнання навколишнього світу, залишаючи часто інші важливі аспекти використання природи у різнобічному вихованні дітей. Стосовно вивчення педагогічного досвіду у цьому аспекті зазначимо те, що більшість існуючих досліджень присвячені висвітленню та реалізації ідей К. Д. Ушинського та В. О. Сухомлинського (Лук'янова Л. Б., 2002; Баранюк І. Г., 2017). У збірниках, присвячених щорічним педагогічним читанням з використання досвіду В. О. Сухомлинського, завжди чимало статей про використання природи у різнобічному вихованні. У деяких методиках ознайомлення дітей з природою містяться невеликі історико-педагогічні огляди (Яришева Н. Ф., 1993).

Мета статті полягає у висвітленні поглядів зарубіжних і вітчизняних педагогів минулого про різні аспекти використання природи у вихованні дітей.

Виклад основного матеріалу. Про використання природи для фізичного розвитку дитини активно почали говорити гуманісти епохи Відродження Вітторіно да Фельтре, Ф. Рабле, М. Монтень. Загальновідомо, що італієць Вітторіно да Фельтре у палаці Мантуанського маркіза Ф. Гонзаги, що розташовувався на околиці міста біля річки, створив виховний заклад, який назвав «Будинок ігор» («Casa Giocosa»), який в історії педагогіки більш відомий як «Будинок радості». Вже саме розташування палацу створювало необхідні умови для фізичного розвитку дітей на природі: з трьох боків оточений луками, на яких росли й дерева, а також річкою. У такому природному оточенні й відбувалися ігри дітей. У творі Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» використані різні сили природи для фізичного виховання: Гаргантюа бігав і стрибав через рови, грав на луках у м'яч, плавав у річці, полював.

Ф. Рабле і М. Монтень акцентують увагу й на значенні природи у розумовому вихованні. Передусім, це спостереження за небом і небесними світилами, а також за рослинами – деревами, злаками тощо, а також створення гербарію.

Однак, більше про використання природи у загартуванні дитини зазначають просвітителі. Так, представник раннього Просвітництва Д. Локк, акцентуючи увагу дорослих на загартуванні дитини з ранніх років, наполягає на якомога тривалішому перебуванні дитини на свіжому повітрі, що привчатиме «до спеки й холоду, до сонця й дощу» [3, с. 214].

Більш повно обґрунтовує використання природи у вихованні дитини французький філософ-просвітитель Ж. Ж. Руссо. Відомо, що, критикуючи схоластичне навчання, яке панувало у

Європі кілька століть, просвітитель висуває теорії вільного і природного виховання. При цьому теорія природного виховання базується на двох важливих аспектах: перший – це врахування природи самої дитини, а другий – це створення умов для її природного розвитку. І однією з таких умов є виховання Емілія (з 2 до 15 років) поза містом, у сільському маєтку, на лоні природи. У статті не будемо аналізувати соціально-філософське обґрунтування Руссо цього моменту, зупинимось тільки на педагогічних моментах.

Природа, з педагогічного погляду, є тим середовищем, де відбувається передусім фізичне й розумове виховання дитини. Руссо зазначає: «Замість того, щоб гноїти [Емілія] у важкому повітрі кімнати, нехай його водять щодня на луки. Там нехай він бігає, бавиться, нехай падає сто разів на добу – тим краще: швидше навчиться вставати...» [9, с. 231], не треба змушувати дитину залишатися на місці, коли їй хочеться ходити, або примушувати ходити, коли їй хочеться залишатися на місці..., нехай вона стрибає, бігає, кричить, коли їй хочеться. А «оскільки все, – наголошує філософ, – що входить у людське мислення проникає туди за допомогою чуттів, то перший розум людини є чуттєвий розум», він є основою розуму інтелектуального, а тому першими вчителями філософії є наші ноги, наші руки, наші очі. Відповідно, тіло дитини повинно бути дужим і здоровим. Краще це зробити на лоні природи.

Згідно поглядів Руссо, за розвитком тіла йде розвиток розуму. Однак, не треба «перестрибувати відразу від чуттєвих предметів до інтелектуальних». Звертаючись до вихователів, він закликає: «Нехай усі чуття будуть керівниками розуму в його перших операціях. Ніякої книги, крім світу, ніякого підручника, крім фактів». А тому філософ виступає проти раннього читання: використовувати книгу – це значить вчити Емілію користуватися чужим розумом. Відповідно, першою «книгою» для нього повинна стати природа. Завдання вихователя – зробити дитину уважною до явищ природи, саме так «ви швидко зробите її допитливою» [9, с. 238].

Ж. Ж. Руссо наголошує на тому, щоб не знайомити дитину з усім і відразу, а все поступово, не поспішати, дати зрозуміти й осягнути те чи те природне явище. Нехай Емілія «не заучує науку, а винаходить її», знайомиться з географією не за допомогою глобусів і карт, а безпосередньо з самими природними об'єктами і явищами.

Спостереження за ними приносить й естетичну насолоду. Хоча Руссо і не використовує це поняття, однак він акцентує на тому, що сприйнята у дитячі роки краса природи закарбовується на все життя. Для підтвердження цієї думки наведемо фрагмент із твору «Емілія або про виховання» – опис місця, де вихователь з вихованцем спостерігали захід і схід сонця. Зокрема вранці вони «...Стежать за тим, як воно сповіщає про свою появу довгими смугами світла. Пожежа розгортається, схід здається весь у вогні: по його блиску чекаєш світила задовго до того, як воно покажеться; щохвилини думаєш, що воно ось-ось з'явиться; нарешті, бачиш його. Яскрава точка

блисне, як блискавка, і зразу ж наповнює увесь простір; завіса імлі розривається і падає. Людина пізнає своє житло, і їй здається, що воно покращало. За ніч зелень набралась нової сили; освітлена днем, що зароджується, позолочена першими променями, вона вкрита блискучою сіткою роси, яка відбиває світло і барви. Птахи хором вітають батька життя; в цю хвилину ні один не мовчить; їх щебетання, ще слабе, більш млосьне і ніжне, ніж в інший час дня; в ньому відчувається млість мирного пробудження. Сумісне діяння всіх цих речей справляє на чуття враження свіжості, яке, здається, приликає до глибини душі. Це чарівні півгодини, проти яких не встоїть жодна людина, видовище таке величне, таке прекрасне, таке захоплююче, що ніхто не залишається до нього байдужим» [9, с. 239].

Як бачимо, такі ж думки через два століття висловлював та втілював на практиці і наш земляк, видатний педагог В. О. Сухомлинський [1].

Ідеї Ж. Ж. Руссо стосовно виховання дітей серед природи частково були застосовані на практиці філантропістами у Німеччині Й. Базедовим, Х. Зальцманом, які створювали виховні установи – філантропії – у сільській місцевості.

Інші погляди щодо використання природи у вихованні дітей висловлював німецький педагог, засновник теорії дошкільного виховання Фрідріх Фребель. Нагадаємо, що саме йому ми завдячуємо назві дошкільного закладу – дитячий садок, оскільки ще з підліткового віку, готуючись бути землеміром, захопився вивченням природничих наук і вважав, що як рослини у лісі, так діти повинні зростати у саду.

Він пропонував, щоб у кожному закладі були сади для дітей. Окрім соціальних функцій, вони повинні мати й суто виховні. Так, у розумовому вихованні сади дають можливість дітям дізнаватися про різні рослини, плоди (Ф. Фребель наголошує на тому, щоб назви рослин були написані на дощечці, як у дендропарку, й діти могли б прочитати їх під час своїх ігор та занять); спостерігати за розвитком рослин від насінини до її зростання, цвітіння й визрівання.

У моральному вихованні такі сади розвивають почуття дитини, зокрема, відповідальність, терплячість, викликають моральне піднесення. Так, Ф. Фребель пише: «Уже усвідомлений догляд за маленьким садком на вікні або в горщику становить для дитини чисте джерело морального облагородження. Так освітньо впливає природа, виявляючи свій вплив шляхом простісної рослини на того, хто рано відкриває своє серце й розум для її благодійних впливів» [12, с. 102–103].

Дитячі сади сприяють і трудовому вихованню, оскільки розвивають уміння доглядати за рослинами.

Також важливі й індивідуальні дитячі сади. Їх виховне призначення полягає у творчому виявленні кожної дитини, оскільки згідно з філософськими поглядами Фребеля, людина – це істота творча, у творчості виявляється сутність людини.

У XIX столітті освічені інтелігентні жінки із заможних родин починають створювати приватні

дошкільні установи, частина з яких публікують педагогічні праці з описом роботи в них та на основі власної практичної діяльності висловлюють певні погляди на виховання малих дітей. Про використання природи у вихованні говорять, зокрема А. Симонович, Є. Водовозова.

Сьогодні актуалізується питання ранкових бесід із дітьми. А. Симонович спрямовувала зміст цих бесід на спостереження за погодою, природними явищами упродовж всього року. Акцентуючи увагу на тому, що в природі не буває однакових днів, вона зазначає: «Придивляючись до щоденних змін погоди взимку, навесні, влітку та восени, дитина не тільки дістає правильне враження і ясне поняття про пори року, а й здобуває навички до спостереження змін у природі» [10, с. 203]. Вихователь повинен ставити такі питання, які змушують дітей думати, порівнювати, адже розуміння причинно-наслідкових зв'язків у навколишньому світі є одним із важливих завдань формування картини світу, світогляду. Те, що дитина вчиться помічати з ранніх років щодня, систематично, відбивається в її пам'яті: «Ці мозкові враження, мабуть, незначні, мають, однак, велике значення для дитини. Це – матеріал, який підготовляє правильне і ясне розуміння історії природи...» [10, с. 209].

Можна використовувати й спостереження за окремою рослиною. Так, організовуючи спостереження за розвитком бруньки навесні, вихователь акцентує увагу дітей на різних фазах її розвитку та окремих її частинах. З появою листя на деревах, можна звертати увагу дітей на їх форму і розміри. Так, дитина може відрізнити «листок березовий від осикового, дубовий від тополевого, листок порічки від листка полуниці...», може розрізнити різні дерева, квіти і кущі. При цьому А. Симонович наголошує, що це ще не вивчення ботаніки, а тільки чуттєве сприймання.

Весною діти залучаються до збирання природного матеріалу у саду: «каміння, старі сухі шматки кори з дерев, екземпляри листя, що добре збереглися, пір'я птахів, коконовані лялечки, кістяки або кістки померлих у саду взимку птахів, опалі плоди: каштани, жолуді тощо». Всі ці речі згодом стануть предметом бесід з вихователем. І ці природні матеріали, зазначає А. Симонович, не можуть бути замінені «жодною книгою і жодним науковим оповіданням» [10].

Звертає увагу А. Симонович і на значенні природи у трудовому, фізичному вихованні дітей. Воно полягає у прибиранні саду навесні, сівбі рослин разом із дорослими, поливанні, догляді за рослинами, прополюванні грядок, а також чищенні доріжок тощо.

Отже, користь робіт у саду для дітей велика, «розвиток фізичних сил і м'язів тіла, дихання чистим повітрям, уміння, самостійність, усвідомлення своїх сил і нагромадження чуттєвих вражень, потрібних для вивчення згодом історії природи» [10, с. 212].

Учениця К. Д. Ушинського Є. Водовозова розглядає можливості використання природи у розумовому, трудовому, естетичному вихованні. Як і Ж. Ж. Руссо, Водовозова наголошує на

величезній ролі природи у розвитку органів чуття дитини. «Турбота про виховання розуму повинна передусім полягати в удосконаленні органів зовнішніх почуттів і у вихованні процесу уявлень...» [2, с. 224]. Уявлення формуються за допомогою спостереження. Дітей треба вчити спостерігати за навколишнім. Вона визначає певні критерії здатності дитини до спостереження:

- запам'ятовування спостережуваного;
- вміння відрізнити в спостережуваному істотне від менш істотного;
- навичка порівнювати одні ознаки з іншими;
- звичка зробити з них правильні висновки [2].

І чим раніше почати розвивати у дітей такі уміння, тим краще.

Кращим способом для розвитку цих умінь є прогулянки з дітьми у поля і луки, які повинні бути систематичними. «Вихователю не повинен втрачати жодного дня, сприятливого для прогулянки з дитиною для пробудження в неї спостережливості, уваги та інтересу до природи», – зазначає Є. Водовозова [2, с. 225]. При цьому вихователю повинен готуватися до прогулянок, акцентувати увагу дітей на тих предметах, які доступні їхньому розумінню. Треба звертати увагу дітей на рослини, на тварини, які їм трапляються і вчити помічати їх різні ознаки, особливості.

Розумове виховання за допомогою природи Є. Водовозова поєднує із трудовим. Як і у Ф. Фребеля, це залучення дітей до роботи на землі. На грядках вона пропонує сіяти і садити все, що тільки можна і підходить за кліматом для тієї чи тієї місцевості – «насіння жита, вівса, пшениці, ячменю, гречки, картоплі, бобів, гороху, різних квітів, моркви, ріпи тощо». Свою частину ділянки дитина доглядає сама – поливає, викоплює, робить підпирки, підв'язує та ін. Водночас дитина спостерігає за розвитком цих рослин. Взимку треба привчати дитину доглядати за кімнатними квітами, цікавитися ними.

Вихователю, наголошує Є. Водовозова, під час прогулянок у природу не повинен забувати, що розумовий розвиток дитини здебільшого відбувається одночасно з естетичним. А тому треба звертати увагу вихованців «на блиск сонця і його захід, а також на те, як ті чи інші явища відображаються на навколишній природі». Оскільки одним із перших завдань естетичного виховання є навчити дітей сприймати навколишнє, то звертаючись до вихователя, Водовозова зазначає: «Не втрачайте нагоди милуватися разом з нею [дитиною] місцевостями з розкішною рослинністю, виглядом безкрайнього моря, його могутніми хвилями, грою в них сонячного проміння, красою неба і хмарок, які час від часу набирають таких фантастичних форм, химерними високими скелями і горами; не залишайте без уваги ні дерева, ні кущика, ні квітів, ні метелика, що пурхає, ні гарного «сонечка», ні струмочка, який тече, ні дощових краплинок на листочках, коли вони тремтять, як алмази, і переливаються багатьма кольорами» [2, с. 226].

Отже, завдання вихователя полягає у розкритті перед дитиною великої книги природи, пізнання якої дає величезні можливості для занять

і ігор, для розвитку працьовитості, бадьорого настрою, а «також творчості, розумових здібностей, естетичного смаку та інтересу до навколишнього».

Наприкінці XIX – першій третині XX століття розвивається реформаторська педагогіка, одним із напрямків якої є вільне виховання, що реалізовувалося в різних країнах тогочасного розвиненого світу у русі «нове виховання». Рух за нове виховання пропонує нові умови навчання – поза традиційним шкільним приміщенням, все ширше реалізуються ідеї Ж. Ж. Руссо про виховання у сільській місцевості, «...оскільки сільські умови становлять для дитини природне оточення» [11, с. 345]. Вони вважали, що природні, сільські умови є найкращим засобом, насамперед, для фізичного, морального і трудового виховання.

Педагоги переконували, що для фізичного виховання природа дає можливість гратися у прості ігри, займатися гімнастикою, спортом на свіжому повітрі, використовувати далекі екскурсії пішки або на велосипеді. Трудовому вихованню у нових школах відводилося півтори години на день. Представники нового виховання вважали, що кожній дитині треба дати можливість обробляти землю та доглядати за дрібними тваринами, при цьому обов'язкові трудові заняття повинні поєднуватися із вільною працею дітей, що сприяє розвитку смаку дитини, «збуджує ... дух винахідливості й творчі здібності» [11].

Яскравою представницею реформаторської педагогіки, зокрема, вільного виховання є Марія Монтессорі. У поглядах на використання природи Монтессорі акцентує увагу на її значенні у фізичному і моральному вихованні дітей.

Зазначимо, що життя М. Монтессорі припадає на той час, коли у суспільстві починають активно вивчати вплив різних сил природи – води, сонця, повітря – на фізичне здоров'я людей, виникають кліматичні курорти. Нові погляди позначаються і на вихованні дітей, що констатує М. Монтессорі у праці «Метод наукової педагогіки, застосовуваний до дитячого виховання в будинках дитини»: «...дітям дають зростати на відкритому повітрі, у громадських парках, або залишають їх на кілька годин, напіводягнених, на березі моря, під променями сонця. Усім стало зрозумілим, – і це виявилось у поширенні морських і гірських дитячих колоній, – що кращий засіб зміцнити дитину – це помістити її у природу» [4, с. 163]. Отже, для фізичного розвитку й потрібно використовувати «живильні сили природи».

Проте, для розвитку психічного життя, морального виховання треба збагачувати дитину «безпосередніми виховними силами живої природи». Для цього Монтессорі пропонує три основні шляхи:

- землеробські роботи;
- розведення рослин і тварин;
- свідоме спостереження за природою [4].

Вивчаючи дітей, спостерігаючи за роботою вихователів, які працювали у закладах дошкільної освіти у різних європейських країнах, М. Монтессорі вибудовує певну послідовність (ланцюжок) використання сил живої природи у моральному

вихованні: спостереження за рослинами і тваринами – потреба у піклуванні, догляді за ними – розвиток самовиховання (почуття обов'язку, відповідальності) – отримання винагороди за працю (приплід тварин, милування розквітлою квіткою тощо) – розвиток моральних рис і якостей (як, наприклад, терплячість, доброзичливість, турботливість).

Широко розглядала виховні можливості природи у вихованні дітей Софія Русова. Вивчаючи досвід зарубіжної і вітчизняної освіти та педагогіки, вона, передусім наголошує на особливому значенні природи в естетичному вихованні і зазначає, що природа є основою естетичного виховання. У творі «Дошкільне виховання» [7] вона наводить приклад дослідження Рубінштейна естетичних уподобань дітей, проведеного на початку ХХ століття. На питання, що, на думку дітей є гарним, 77 % дівчат і 83 % хлопців назвали природу.

С. Русова пише, що природа «...своєю безмірною красою непомітно, але могутньо впливає на душу дитини. Кожна особа приймає од неї саме те, що їй до вподоби, те, що вона розуміє. Дитина взагалі чула до цих красних вражень, бо вона сама по собі є митець, бо як усякий митець, вона думає образами» і завдання педагога полягає передусім у тому, щоб допомогти творчим нахилам дитини, не «попсувати дитячу творчу фантазію» [7].

На думку С. Русової, учитель, розв'язуючи завдання естетичного виховання, не тільки повинен показувати дітям власне щире захоплення природою, а передусім повинен навчити дітей самостійно сприймати красу природи: «...хай діти, кожний по своєму, підлягають цим враженням, не може учитель, садівниця, мати нав'язувати дитині свій смак, свій настрій».

Як і сучасні педагоги, С. Русова на початку ХХ століття для розвитку естетичного сприйняття природи наполягає на поєднанні вражень від мистецьких творів із враженнями природи, зокрема: «На екскурсіях варто декламувати такі вірші, які найкраще вимальовують ту саме природу, серед якої дитина гуляє, або співами теж поглиблювати те саме враження» [7].

Вихователь повинен акцентувати увагу дітей на кольорах природи, умінні розрізнити за фарбами пір'я різних пташок (наприклад, червоношийки, ластівки чи одуда), поведки тварин тощо.

С. Русова, як і більшість педагогів, розглядає природу, пори року, основою програми роботи дитячого садка, про що вона детально пише у творі «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924). Вона наводить конкретні приклади використання природи, її дарів і матеріалів у всебічному вихованні дітей кожної пори року, – «по одному дню в кожній добі». Зокрема,

- розумовому вихованню сприятимуть предметні лекції, екскурсії, спостереження, порівняння одного явища в різні пори року (поле, ліс, річка), вивчення рослин, гербарії;

- трудовому – догляд за тваринами (рибки в акваріумі), прибирання в саду, або навіть ліплення

вареників (літо), заготівля сушених яблук (осінь) тощо;

- моральному – слухання казок, оповідань;
- естетичному – драматизація, дитячі пісні, вірші про різні пори року, ігри, малюнки, рухавки з піснями (наприклад, «Маки – маківочки», «Вийшли в поле косарі»), народні календарні свята;
- фізичному – прогулянки, ігри, рухавки на свіжому повітрі тощо.

Підсумовуючи планування та організацію роботи у дитячому садку, С. Русова зазначає: «Взагалі влітку та весною бажано планувати більше екскурсій в поле, в ліс, планувати свята на честь вишні (як в Японії), коли вона цвіте, маку, жита (обжинки), свята косовиці, використовуючи їх для того, щоб діти були більше в природі, ближче до усяких її з'явищ, так і для того, щоб зблизити дітей з трудовим життям народу. Для кожного свята треба дати коштовний літературно-музичний матеріал: вірші, пісні, оповідання, загадки і т. п.» [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, короткий огляд поглядів вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого засвідчує, що природа має різноманітні можливості у різнобічному вихованні дітей, зокрема у фізичному, розумовому, естетичному, трудовому, моральному. У подальшому можна детально проаналізувати погляди окремих педагогів на зазначену проблему.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Баранюк І. Г. Баранюк І. Г. Слово – Природа – Краса в педагогічній системі Василя Сухомлинського : Монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 252 с.
2. Водовозова С. Розумове і моральне виховання дітей від першого вияву свідомості до шкільного віку. *Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія* / Упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Сміль. 2-е вид., допов. Київ: Вища школа, 1990. С. 217–226.
3. Локк Д. Думки про виховання. *Рацул А. Б., Радул О. А., Рацул О. А. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посібник*. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 214–221.
4. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосовуваний до дитячого виховання в будинках дитини. *Педагогіка Марії Монтессорі: минуле і сучасність: навч. посібник*. Радул О. С., Прибора Т. О., Андросова Н. М., Завітренко Д. Ж. / за заг. ред. О. С. Радул. Кропивницький: ФОП Піскова М. А., 2025. С. 115–225.
5. Рабле Ф. Гаргантюа і Пантагрюель. *Рацул А. Б., Радул О. А., Рацул О. А. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посібник*. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 138–143.
6. Радул О. С., Ткаченко О. М. Естетичне виховання засобами природи в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 214. Кропивницький: ЦДУ ім. В. Винниченка. 2024. С. 78–84.
7. Русова С. Ф. Дошкільне виховання. *Вибрані педагогічні твори*. Київ: Освіта, 1996. С. 34–184.
8. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. *Вибрані педагогічні твори*. Київ: Освіта, 1996. С. 223–284.
9. Руссо Ж. Ж. Еміль або про виховання. *Рацул А. Б., Радул О. А., Рацул О. А. Історія зарубіжної педагогіки: навч. посібник*. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 223–249.

10. Симонович А. Дитячий садок. *Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія* / Упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. 2-е вид., допов. Київ: Вища школа, 1990. С. 197–215.

11. Фер'єр А. Характеристика «нових шкіл». *Історія соціального виховання (з давніх часів до середини XX століття): хрестоматія* / Упор.: О. С. Радул, Т. О. Кравцова, С. В. Куркіна, Т. О. Прибора. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. С. 344–347.

12. Фребель Ф. Дитячий садок. *Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія* / Упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. 2-е вид., допов. Київ: Вища школа, 1990. С. 77–105.

REFERENCES

1. Baraniuk, I. H. (2017). Slovo – Pryroda – Krasa v pedahohichnii systemi Vasyliia Sukhomlynskoho [Word–nature–beauty in the pedagogical system of Vasyl Sukhomlynskyi] 252 s. [in Ukrainian]

2. Vodovozova, Ye. (1990). Rozumove i moralne vykhovannia ditei vid pershoho vyjavu svidomosti do shkilnoho viku. *Istoriia doshkilnoi pedahohiky. Khrestomatiia* [Children Mental and Moral Upbringing from the First Manifestation of Consciousness to School Age. Anthology] / Uporiad.: Z. N. Borysova, V. Z. Smal. 2-e vyd., dopov. Kyiv: Vyscha shkola. S. 217–226. [in Ukrainian]

3. Lolk, J. (2008) Dumky pro vykhovannia. Ratsul A. B., Radul O. A., Ratsul O. A. *Istoriia zarubizhnoi pedahohiky: navch. posibnyk* [John Locke Some Thoughts Concerning Education in Ratsul A. B., Radul O. A., Ratsul O. A. History of Foreign Pedagogy: a Guidebook]. Kirovohrad: KDPU im. V. Vynnychenka. S. 214–221. [in Ukrainian]

4. Montessori, M. (2025) Metod naukovoï pedahohiky, zastosovuvanyi do dytiachoho vykhovannia v budynkakh dytyny. *Pedahohika Marii Montessori: mynule i suchasnist: navch. posibnyk*. Radul O. S., Prybora T. O., Androsova N. M., Zavitrenko D. Zh [Maria Montessori. Method of Scientific Pedagogy Applied to Children Upbringing in Child Homes in Maria Montessori's Pedagogical Ideas: the Past and the Present: a Guidebook] / za zah. red. O. S. Radul. Kropyvnytskyi: FOP Piskova M. A. S. 115–225. [in Ukrainian]

5. Rabelais, F. (2008) Gargantua and Pantagruel. Ratsul A. B., Radul O. A., Ratsul O. A. *Istoriia zarubizhnoi pedahohiky: navch. posibnyk* [Gargantua and Pantagruel in Ratsul A. B., Radul O. A., Ratsul O. A. History of Foreign Pedagogy: a Guidebook]. Kirovohrad: KDPU im. V. Vynnychenka. S. 138–143. [in Ukrainian]

6. Radul, O. S., Tkachenko, O. M. (2024). Estetychne vykhovannia zasobamy pryrody v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho [Aesthetic Education by Means of Nature in V. O. Sukhomlynsky's Pedagogical Heritage]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky. Vyp. 214*. Kropyvnytskyi: TsDU im. V. Vynnychenka. S. 78–84. [in Ukrainian]

7. Rusova, S. F. (1996) Teoriia i praktyka doshkilnoho vykhovannia. *Vybrani pedahohichni tvory* [Theory and Practice of Preschool Education. Selected Pedagogical Works]. Kyiv: Osvita. S. 223–284. [in Ukrainian]

8. Rusova, S. F. (1996). Doshkilne vykhovannia. *Vybrani pedahohichni tvory* [Preschool Education. Selected Pedagogical Works]. Kyiv: Osvita. S. 34–184. [in Ukrainian]

9. Rousseau, J. J. (2008) Emil abo pro vykhovannia. Ratsul A. B., Radul O. A., Ratsul O. A. *Istoriia zarubizhnoi pedahohiky: navch. posibnyk* [Emile, or On Education in Ratsul A. B., Radul O. A., Ratsul O. A. History of Foreign

Pedagogy: a Guidebook]. Kirovohrad: KDPU im. V. Vynnychenka. S. 223–249. [in Ukrainian]

10. Symonovych, A. (1990). Dytiachyi sadok. *Istoriia doshkilnoi pedahohiky. Khrestomatiia* [Kindergarten. History of Preschool Pedagogy: a Reader] / Uporiad.: Z. N. Borysova, V. Z. Smal. 2-e vyd., dopov. Kyiv: Vyscha shkola. S. 197–215. [in Ukrainian]

11. Ferrière, A. (2010). Kharakterystyka “novykh shkil”. *Istoriia sotsialnoho vykhovannia (z davnikh chasiv do sereidyny XX stolittia): khrestomatiia* [Description of “New Schools”. History of Social Upbringing (from the Ancient Times to the mid-20th Century: a Reader] / Upor.: O. S. Radul, T. O. Kravtsova, S. V. Kurkina, T. O. Prybora. Kirovohrad: TOV «Imeks-LTD». S. 344–347. [in Ukrainian]

12. Froebel, F. (1990). Dytiachyi sadok. *Istoriia doshkilnoi pedahohiky. Khrestomatiia* [Kindergartens. History of Preschool Pedagogy: a Reader] / Uporiad.: Z. N. Borysova, V. Z. Smal. 2-e vyd., dopov. Kyiv: Vyscha shkola. S. 77–105. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

РАДУЛ Ольга – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія педагогіки, порівняльна педагогіка, народна педагогіка.

ПРИБОРА Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія педагогіки, освітня ергономіка, медіа освіта і медіа грамотність, емоційний інтелект, освітнє середовище.

БАРАНИЮК Ірина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, проблеми формування професіоналізму вчителя початкових класів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

RADUL Olha – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Preschool and Primary School Education Department Professor in the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: history of pedagogics, comparative pedagogics, ethnopedagogics.

PRYBORA Tetyana – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Preschool and Primary School Education Department Associate Professor in the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: history of pedagogics, educational ergonomics, media literacy and media education, emotional intelligence, educational environment.

BARANIUK Iryna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pre-Primary and Primary Education Department, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: pedagogical legacy of V. O. Sukhomlynskyi, problems of the development of the professional competence of a primary school teacher.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2025 р.

Стаття прийнята до друку 08.10.2025 р.